

ANDRZEJ ZASTAWNIK*

WIEŻOWIEC „TREIMORFA” W PANORAMIE KRAKOWA**PANORAMA OF CRACOW FEATURING
"TREIMORFA" HIGH-RISE****Streszczenie**

Od prawie trzydziestu lat w panoramie Krakowa widoczna jest niedokończona konstrukcja wysokiego budynku potocznie nazywanego „Szkieletorem”, przez nowego właściciela nazwana wieżą „TreiMorfa”. Usytuowany przy rondzie Mogilskim budynek o wysokości przekraczającej 90 m, krok od Starego Miasta, rozgrzewa emocje patrzących. Od dnia przerwania budowy popadający w ruinę nigdy nie osiągnął swego architektonicznego blasku. Za sprawą zamierzeń nowego właściciela rozpatrzenie jego kondycji w aspekcie krajobrazowym, urbanistycznym i architektonicznym może w znaczący sposób wpłynąć na decyzję o dalszych jego losach. W tym czasie zmienia się również miasto. Rośnie obszarowo i w górę. Zmieniają się konteksty krajobrazowy i urbanistyczny. Możliwe staje się postawienie tezy, że jego obecność jest miastu potrzebna. Na tle sylwety współczesnego Krakowa jego funkcja jako swoistego repera przestrzennego, punktu orientacyjnego, który może stać się estetycznym drogowskim dla obserwatora poszukującego „serca miasta” w jego krajobrazie i panoramach jest nieodzowna.

Słowa kluczowe: budynki wysokie, centrum miasta, krajobraz miejski

Abstract

For over thirty years Cracow's panorama has been "decorated" by an unfinished structure of a high-rise dubbed "Skeleton" and called "TreiMorfa" by the new owner. The 90 meters high building located in Mogilskie Roundabout area, in the Old Town neighbourhood, has been a cause for non-stop controversy. Its been falling into disrepair never reaching its architectural glitter. Due to new owner intentions considering its standing in the landscape, urban and architectural aspect could decide of its future a great deal. In the meanwhile the city changes in size and height. The landscape and urban context changes. Perhaps the city needs its presence. It could have a positive effect on the city's contemporary silhouette and the "TreiMorfa" tower emerged through metamorphosis would become a tasteful signpost for an observer looking for the city "heart" in Cracow's skyline.

Keywords: highscrapers, city center, cityscape

* Mgr inż. arch. Andrzej Zastawnik, Instytut Projektowania Urbanistycznego, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

Bez mała trzydzieści lat panoramę Krakowa „przyozdabia” niewykończona, a z czasem wyraźnie rdzewiejąca konstrukcja budowanego w latach 70. ubiegłego wieku dla Naczelnej Organizacji Technicznej wieżowca, potocznie przez krakowian zwanego „Szkieletorem”.

Szkielet wieżowca nazywany przez obecnego właściciela wieżą „Treimorfa” zlokalizowany jest w pobliżu ronda Mogińskiego. Jego historia rozpoczęła się w 1975 r. Wybrany do realizacji projekt arch. arch. Zdzisława Arcta, Ewy Dworzak i Krzysztofa Leśnodorskiego wyłoniony został w wyniku rozstrzygnięcia konkursu architektonicznego. Intensywne prace budowlane, w wyniku których powstał betonowo-stalowy szkielet korpusu budynku trwały do 1979 r. i zostały niespodziewane przerwane. Budynek nigdy nie osiągnął swego architektonicznego blasku. Wzbudzał i wzbudza nadal dyskusje. Wszak jest obiektem znacząco obecnym w panoramie miasta, widoczny z wielu miejsc położonych wewnątrz miasta, jak również z miejsc położonych na szlakach do niego prowadzących.

W 1978 roku zespół Starego Miasta, Stradomia i Kazimierza został wpisany na I Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO i z tą chwilą chroniony jest prawnie wpisami do rejestru zabytków. Teren, na którym usytuowany jest wieżowiec „Treimorfa” znajduje się wprawdzie poza zespołem Starego Miasta, jednak w bezpośrednim jego sąsiedztwie, z bardzo silnymi związkami przestrzennymi, w tym krajobrazowymi. W styczniu 2007 r. Małopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków wpisał do rejestru zabytków układ urbanistyczny śródmieścia Krakowa w obrębie rdzenia XIX-wiecznej Twierdzy Kraków, nieobejmujący swym zasięgiem działek ze zlokalizowanym na nich wieżowcem „Treimorfa”. Należy jednak zwrócić uwagę, że w najbliższym sąsiedztwie wieżowca znajdują się chronione zespoły zabudowy Uniwersytetu Ekonomicznego pełniące w przeszłości funkcję schroniska fundacji XX. Lubomirskich, klasztor oo. Karmelitów bosych przy ul. Rakowickiej oraz zespół zabudowy willowej (tzw. Osiedle Oficerskie), zlokalizowany w rejonie al. Płk. W. Beliny-Prażmowskiego i dalej na wschód w kierunku ul. Grunwaldzkiej. Wartości urbanistyczne i architektoniczne zawarte w terenach sąsiadujących z wieżowcem „Treimorfa” uzupełniają występujące w pobliżu dobra kultury współczesnej. Należą do nich niewątpliwie budynek Urzędu Transportu Kolejowego, nowe budynki Uniwersytetu Ekonomicznego, Opera Krakowska w budowie i z całą pewnością także sam wieżowiec „Treimorfa”, którego projekt zawiera znaczącą myśl projektową wyrażoną w pracy konkursowej wspomnianego zespołu Arct, Dworzak, Leśnodorski. Należy zwrócić uwagę, że w latach 70. XX w. realizacja wieżowca NOT stanowiła ważne w skali kraju osiągnięcie myśli architektonicznej, aczkolwiek, jak wiele niestandardowych rozwiązań, wzbudzała także wiele wątpliwości i kontrowersji, które intensywnie ogniskowały się wokół problemu jego usytuowania w bardzo bliskim sąsiedztwie historycznego centrum Krakowa. Przez kolejnych 30. lat niedokończony korpus wieżowca podtrzymywał temperaturę negatywnych emocji specjalistów, ale także większości mieszkańców Krakowa. Negatywne odczucia wzbudzone były bardziej stanem popadającego w ruinę obiektu niż jego usytuowaniem i wpływem na liczne panoramy miasta. Znaczna jak na standardy Krakowa wysokość wieżowca (93 m) w zasadzie nie przekłada się na jego negatywne oddziaływanie na widoki bliskie wewnątrz urbanistycznych w zespole Starego Miasta. Z dostępnych przestrzeni publicznych, takich jak Plac Wolności oraz ulice i place Starego Miasta, wieżowiec nie jest widoczny, co potwierdza ekspertyza wykonana przez prof. Hansa Kollhoffa z listopada 2007 r. W widokach dalekich i panoramach swą prostą formą i proporcjami nie stwarza konkurencji wyraźnie innym w kształcie i proporcjach dominantom w obszarze Starego Miasta, jak również w terenach zasięgu XIX-wiecznej Twierdzy Kraków. Jest czytelnie neutralny. Pozytywem usytuowania na tle obecnej sylwety miasta jest jego funkcja jako swoistego repera przestrzennego, punktu orientacyjnego – tylko w ujęciach dalekich (promień do kilku kilometrów) i bardzo dalekich (promień powyżej kilku kilometrów). Stanowi element koncentrujący uwagę obserwatora patrzącego na panoramę miasta i pomaga w zlokalizowaniu na jej tle fragmentu Starego Miasta, które we współcześnie postrzeganej sylwecie przestało pełnić funkcję dominanty, jak miało to miejsce w czasach historycznych. Wieżowiec „Treimorfa” zaznacza obecność historycznego zespołu miasta średniowiecznego na tle amorficznej tkanki współczesnego Wielkiego Krakowa. Wydaje się wielce prawdopodobne, że problem nie leży w ewentualnym podwyższeniu kor-

pusu budynku – o co zabiega właściciel – lecz sprowadza się do jakości zastosowanych rozwiązań architektonicznych, które koniecznie muszą uwzględniać kontekst sylwety średniowiecznego zespołu urbanistycznego oraz szerokie tło całego miasta. Jak można zauważyć, Kraków *Anno Domini* 2008 nie stworzył czytelnej koncepcji dla kształtowania swego wizerunku przestrzennego i krajobrazowego – „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Krakowa” jest dokumentem w tym sensie ogólnikowym, nie rozstrzyga powyższych kwestii. Do dnia dzisiejszego nie została wyartykułowana idea kształtowania gabarytów wysokościowych zabudowy, a powstające obecnie zgodnie z procedurą ustalenia warunków zabudowy budynki wysokie (przykład: wysoki budynek mieszkalny w rejonie „Biprostalu”, przy skrzyżowaniu al. Kijowskiej z ul. Kazimierza Wielkiego) lokalizowane są wprawdzie z zachowaniem obowiązujących przepisów, niemniej jednak, jak w podanym przykładzie przyczyniają się do rozszerzania strefy przestrzennego chaosu.

Rozpatrując funkcjonowanie wieżowca w panoramie miasta, nie można pominąć wątku historycznej ciągłości, której poddane było kształtowanie wizerunku Krakowa. Otóż znane, najstarsze jego widoki przedstawiają miasto w granicach średniowiecznych murów okalających. Taki Kraków można było zobaczyć w całości, ponieważ jego największa rozciągłość w kierunku północ-południe oscylowała ok. 1,5 km. Zwarta zabudowa w kwartałach międzyulicznych kamienicami o wysokości kilkunastu metrów, zwieńczona wieżami kościołów, Wieży Ratuszowej i zabudowań na Wzgórzu Wawelskim stanowiły czytelny akcent w rozległej dolinie rzeki Wisły. Tkanka miejska dzisiejszego Krakowa wypełniła całą powierzchnię doliny Wisły po obu jej brzegach i wspina się na wzgórza po jej północnej i południowej stronie. Zasięg terenów zainwestowanych przesunął się na zachodzie po tereny portu lotniczego w Balicach, a na wschodzie kończy się terenami kombinatu metalurgicznego. Południkowa rozciągłość miasta przekracza 15 km, a równoleżnikowa osiąga prawie 25 km. Biorąc pod uwagę stosunek wysokości najwyższych wież kościelnych do największej rozległości miasta średniowiecznego w osi tzw. Drogi Królewskiej, uzyskujemy proporcje wysokości zabudowy do długości ówczesnego miasta jak 1 do 15. Natomiast w przypadku obecnej rozległości strefy zabudowanej Krakowa – ok. 25 km z zachodu na wschód – i wysokości najwyższych budynków (około 100 m) uzyskujemy wskaźnik 1 do 250. Przykład tych uproszczonych wyliczeń nie powinien być argumentem stosowanym wprost i bezrefleksyjnie, niemniej jednak ukazuje on skalę przemian dokonujących się zarówno w samej tkance miejskiej, jak i w jej postrzeganiu w widokach i panoramach możliwych do oglądania z wielu miejsc. Wydaje się, że dzisiaj nie można mówić o panoramie Krakowa w takim rozumieniu jej treści jak w odniesieniu do miasta średniowiecznego czy nawet Krakowa z przełomu XIX i XX w., a więc miasta, którego całościowy widok możliwy był do uchwycenia przez obserwatora z jednego miejsca. Możliwość oglądania całego miasta z jednego miejsca stwarzała sposobność do oceny jakości widoku, oceny kompozycji miasta i jego wizerunku. Ponadto Kraków historyczny otoczony był ze wszystkich stron terenami otwartymi (pola uprawne, łąki i pastwiska, podmokłe nieużytki itp.), przez które prowadziły trakty komunikacyjne do miasta. Z przeważającej większości tych terenów i miejsc rozpościerały się widoki na miasto. Z przestrzeni obecnego miasta, silnie zurbanizowanego, praktycznie pozbawionego otaczających terenów otwartych, wyeliminowanych zostało wiele miejsc, z których możliwa jest percepcja całej panoramy. Z rozpatrywanych miejsc z kolei należy wyodrębnić tzw. przestrzenie publiczne (ulice, place i inne ogólnie dostępne miejsca), z których statystyczny obywatel ma nieskrępowaną sposobność patrzenia na miasto. Można postawić tezę, że właśnie te miejsca powinny być przedmiotem szczególnego zainteresowania władz i odpowiednich specjalistów w aspekcie kształtowania panoramy i sylwet miasta. Z tych ustalonych miejsc powinna być sprawowana kontrola kształtowania przestrzennego wizerunku miasta.

Dzisiejszy Kraków stanowi powierzchnię zainwestowanych terenów ciągnących się właściwie po horyzont we wszystkich kierunkach bez względu na pozycję zajętą przez obserwatora. Bez wprowadzenia w tkankę miejską elementów wysokościowych, które mogłyby pełnić funkcję reperów przestrzennych, znaków identyfikujących poszczególne części miasta, nie sposób mówić – wobec aktualnego stanu zainwestowania – o jego kompozycji. Wydaje się, że miasto rozprzestrzenione do rozmiarów osiągniętych

obecnie, z zastosowaniem jednak wysokości nie większych niż zabudowa zlokalizowana w obszarze objętym drugą obwodnicą, mogłoby obejść się bez stosowania wspomnianych reperów przestrzennych wzbogacających jego kompozycję. Średniowieczne wieże kościołów, Ratusz i zabudowania Wzgórza Wawelskiego najprawdopodobniej dalej mogłyby służyć jako dominanty w tkance miasta zajmującego obecnie powierzchnię ok. 300 km². Niestety, nasilenie się tendencji do wprowadzania obiektów wysokich zaowocowało takimi zmianami w sylwecie Krakowa, że zespół Starego Miasta i Wawelu przestał być dominantą w panoramie, a jej wartość kompozycyjna została w znacznym stopniu zdegradowana. Obiektywnie należy stwierdzić, że jednym z elementów niepożądanych w panoramie miasta stał się wieżowiec „TreiMorfa”. Niestety, nie jedynym. Panorama miasta jest degradowana przez wiele innych dokonanych inwestycyjnych ostatnich kilkudziesięciu lat.

Jednak skoro przed 30. laty zrobiono krok, który okazał się krokiem bardzo kontrowersyjnym, wydaje się, że zachowując elementarne zasady konsekwencji, można szukać rozwiązań, które zaistniałą sytuację poprawią. Na kanwie powyższych rozważań można pokusić się o postawienie tezy, że doprowadzenie „Szkieletora” do architektonicznego blasku wywoła pozytywny skutek w budowaniu sylwety współczesnego miasta, a wyloniona po metamorfozie wieża „TreiMorfa” będzie estetycznym drogowskazem dla obserwatora poszukującego „serca miasta” w panoramach Krakowa.

For over thirty years Cracow's panorama has been "decorated" by an unfinished and visibly rusting structure of a high-rise built in 70s for The General Technical Organisation (NOT) dubbed by city inhabitants "Skeleton".

The high-rise frame called by its current owner the "Treimorfa" tower is located in Mogilskie Roundabout area. Its history began in 1975. The building project was appointed through an architectural contest and designed by arch. Zdzisław Arct, Ewa Dworzak and Krzysztof Leśnodorski. Intense building works which resulted in rising concrete frame of the structure lasted till 1979 and were suddenly halted. The building has never reached its architectural glitter. It's been a cause for controversy ever since. Its profile is undoubtedly a remarkable part of the city's panorama, noticeable from many different points within the city as well as from surrounding routes.

In 1978 Cracow's Historic Center together with Stradom and Kazimierz were added to the UNESCO World Heritage Sites and are legally protected by inscription to the heritage registry. "Treimorfa" tower is situated beyond Cracow's Historic Center, however in its closest neighbourhood and remains under strong spatial and landscape influence. In January 2007 The Heritage Conservator of Małopolska Voivodeship inscribed Cracow's Center urban structure (in the range of XIXth century Cracow Fortress' core) into the heritage registry. This doesn't include "TreiMorfa" plots however there are protected complexes near by such as: Economic University Complex (previously The Shelter of Lubomirski Foundation), Carmelites Monastery at Rakowicka Street, housing complex – so called Officer's Estate – in the area of Płk. W. Beliny-Prażmowskiego Avenue and Grunwaldzka Street. Urban and architectural values of the "TreiMorfa" surroundings are completed by contemporary objects. These would be The Department of Railway Transport building, new Economic University facilities, Cracow's Opera under construction and undoubtedly future "TreiMorfa" itself. One should note developing NOT's high-rise in the 70s was an important architectural achievement on the country scale even though it's been a cause for controversy due to locating it close to the historical city's center. For the next thirty years the unfinished frame has been evaluated in a negative way by both experts and inhabitants.

The negative judgement resulted more from the state of disrepair it's been falling into than the location and way it's been affecting the city's skyline. Significant for Cracow's standard height (93 m) doesn't really affect the close sight of urban spaces of the Cracow's Historic Center in the negative way. As it results from prof. Hans Kollhoff's October 2007 assessment the building is not visible from the accessible public spaces of Planty Park or the Old Town streets. Its simple form doesn't make a competition for neither distinctly different dominants in the Old Town area nor for the ones in the range of XIXth century Cracow Fortress. It is legibly neutral. The high-rise being a reference in the far take (several kilometre radius) and very far take (over then several kilometre radius) is an upside of its location in the contemporary city's panorama. It's focusing attention and helps situate the Old Town.

"TreiMorfa" tower marks the presence of historical complex of the medieval centre on the background of amorphous tissue of The Great Cracow. The problem doesn't seem to lay in its possible raising – as the owner strives for – but in the quality of materials used. They will definitely have to respect the context of the medieval urban structure. It's hard not to notice Cracow *Anno Domini 2008* didn't develop legible space concept. The Spatial Development Study is vague and doesn't decide on those issues. High objects build on the basis of the development terms (e.g. the high residential building located near "Biprostal", at the intersection of Kijowska and Kazimierza Wielkiego Street) have been raised according to the legally binding law however they contribute to the expansion of spatial chaos.

The historical continuity plot cannot be omitted while considering high-rise function in the panorama of Cracow. The oldest known views picture city in the border of medieval ramparts. That Cracow could have been seen as a whole due to the fact its north-south extent oscillated around 1,5 km. Tight structure of several meters high buildings crowned with church towers, the Town Hall Tower and The Wawel Hill made up legible accent in wide valley of Vistula. Urban tissue of contemporary Cracow filled whole river's valley on both sides and climbs up the hills on its north and south side. The developed areas range moved close to Balice airport area on the west and to the metallurgical factory on the east. Meridian extent of the city exceeds 15 km and the parallel almost 25 km. The highest church towers to the longest medieval axis of The Royal Road ratio is 1 to 15. Considering nowadays developed range (around 25 km) and the highest buildings (100 m) the ratio is 1 to 250. This example of simple calculations shouldn't be used directly however it shows the range of changes which took place in the city's tissue as well as in panorama.

Thinking about panorama of Cracow in reference to what it meant in Medieval or even at the turn of XIXth and XXth century doesn't seem to be longer possible due to lack of a spot offering entire view of the city. Moreover the medieval Cracow was surrounded by fields, meadows and boggy wastelands crossed by communication tracks. Today's highly urbanised Cracow is devoided of open surroundings from which the entire silhouette could be observed. Public spaces (such as streets, squares etc.) which offer wide range of city views should be marked off from all the possible spots. Those places should particularly remain in the authorities interest and from those established spots the control of spatial image development should be conducted.

Today's Cracow's developed areas stretch to the horizon in every direction no matter what spot the observer takes. In the face of current development state it's not possible to think of any spatial layout without introducing some high elements, which could work as landmarks. The city in its current extent could possibly do without any buildings higher than those in the second ring road range. Medieval church towers, The City Hall and Wawel Hill complex could most probably still serve as the landmarks for the 300 km² city. Unfortunately escalated trends to introduce high buildings resulted in the changes in city silhouette. The Old Town and Wawel stopped being landmarks as their layout value was highly demoted. Objectively speaking "TreiMorfa" was one of those undesirable high-rises in the city skyline. Unfortunately not the only one. Panorama was demoted by several of other investment accomplishments of the last decades.

If thirty years ago however a controversial step was taken the present requires solutions straightening the situation in order to follow the rules of elementary consistency.

According to foregoing considerations carrying "Skeleton" to the architectural glitter could have a positive effect on the city's contemporary silhouette and the „TreiMorfa” tower emerged through metamorphosis would become a tasteful signpost for an observer looking for the city "heart" in Cracow's skyline.

Bibliografia – Bibliography

- [1] Dąbrowska-Budziło K., *Wśród panoram Krakowa. O przemianach widoków i o tym, jak je ocalić*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1990.
- [2] Flągorowska L., *Podstawowe zasady wyznaczania zakresu widoczności w krajobrazie*, Czasopismo Techniczne, z. 5-B, Kraków 1972.
- [3] Kollhoff H., *Analiza widokowa – widoków dalekich, widoków bliskich oraz analiza miejsca*, Opracowanie wykonane na zlecenie firmy GD&K, Berlin–Kraków 2007.
- [4] Wejchert K., *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Arkady, Warszawa 1974.